Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi
S 43, Bahar 2009, s. 531-553

Liderine Ağlayan Bir Ulus: Atatürk'ün Ankara'daki Cenaze Töreni

Yrd. Doç. Dr. Hakan UZUN*

Özet

Atatürk'ün ölümü, Türkiye'de ve dünyada büyük bir yankı uyandırmış, kendisine Ankara'da, 21 Kasım 1938'de bir cenaze töreni düzenlenmiştir. Cenaze, Ankara'ya nakledilmeden önce, İstanbulluların Atatürk'e saygısını sunabilmesi için, Dolmabahçe Sarayı'nda 3 gün süreyle kalmıştır. Ayrıca cenaze Ankara'ya götürülene kadar, yol boyunca geçtiği yerlerde bulunan halk ve Ankaralılar tarafından da derin bir üzüntü ve saygıyla karşılanmış, törene dünya çapında bir katılım olmuştur. Bu durum, Atatürk'le halkı arasındaki ilişkiyi ve Türkiye'nin dünyadaki saygınlığını göstermesi açısından oldukça önemli ve anlamlıdır.

Anahtar Kelimeler: *Atatürk, Ankara, Atatürk''ün Ölümü, Cenaze Töreni.*

A Nation Which Mourns for its Leader: The Funeral Ceremony of Atatürk in Ankara

Absract

The death of Atatürk had a profound impact both in Turkey and throughout the world, and a funeral for him was held in Ankara on 21st November 1938. Before its transfer to Ankara, his dead body was kept in Dolmabahçe Palace for 3 days so that people of İstanbul could show their respect to him. Besides, during the transfer of his body to Ankara, people on the way and people of Ankara mourned for his death and showed their respect as well and the attendance at the funeral was worldwide. This event is quite significant and meaningful as it reflects the close relationship between Atatürk and the Turkish Nation and also shows the respectability of the Turkish Republic in the world.

Key Words: *Atatürk, Ankara, Atatürk's Death, the Funeral*

* Ahi Evran Üniversitesi, Eğitim Fakültesi

GİRİŞ

Atatürk'e yapılan cenaze töreni ve bu törenin ülke dışında yarattığı yankılar üzerine yapılmış bir takım çalışmalar vardır[1] ve bunlar konuyla ilgili değerli bilgiler içermektedir. Ancak bu araştırmalarda, İstanbul'da yapılan cenaze töreni ve Atatürk'ün ölümünün dünyada yarattığı yankılar işlenirken, cenaze töreninin Ankara'daki bölümüne yönelik bilgiler eksik bırakılmış ve fazlaca üzerinde durulmamıştır. Ayrıca dönemin basını ve hatıratlar da kısmen incelenmiş ve arşiv belgelerinden de yeterince yararlanılmamıştır. Dolayısıyla bu araştırma ile diğer incelemelerdeki noksanlıkların tamamlanması amaçlanmıştır. Öncelikle bu konuda yapılmış olan diğer tetkik eserler görülmüş, bunun yanı sıra dönemin basınına, hatıratlara ve arşivlere müracaat edilmiştir. Araştırma sırasında konuyla ilgili olarak basında ayrıntılı bilgilere ulaşılmakla birlikte, Ankara'daki törenlere yönelik olarak hatıratlarda fazla bir bilgiye ulaşılamamıştır. Arşivde yer alan belgeler ise konuya çok büyük bir katkı sağlamamakla birlikte, bu belgeler sayesinde devletin bu konuya nasıl yaklaştığını açıklayabilecek bir takım bilgilere ulaşılabilmiş ve konuyla ilgili olarak farklı bir takım açılar ortaya konulabilmiştir.

Birçok kişi tarafından Atatürk'ün çok sağlıklı ve sağlam bir bünyeye sahip olduğu söylenmiştir. Ancak o, mesleğinin de bir cilvesi olarak savaşlarda birçok kez yaralanmış ve ayrıca böbreklerinden sık sık rahatsızlanmıştır. Trablusgarp Muharebesi sırasında gözlerinden dolayı sıkıntı yaşamış, kendisini at tepmiş ve sağ koluna kurşun isabet etmiştir. Anafartalar'da göğsüne şarapnel parçası saplanmış, Sakarya Muharebesi'nde attan düşüp kaburga kemiğini kırmıştır. Bu geçici rahatsızlıklarının dışında böbreklerinden de çok sıkıntı çekmiş, bu rahatsızlığı tüm yaşamı boyunca sürmüştür. Bunun dışında Askeri İdadi'de, Anafartalar'da ve Samsun'a gezisi sırasında sıtmaya yakalanmıştır. 1923'te koroner spazm geçirmiş, 1927'de Nutuk'unu hazırladığı sırada çok sigara içmekten ileri gelen bir anjin olduğu düşünülen rahatsızlık geçirmiş, 1937'de de siroza yakalanmış ve 10 Kasım 1938'de Dolmabahçe Sarayı'nda ölmüştür.[2]

---

[1] Tuncer Gülensoy, "*Atatürk İçin Yapılan Cenaze Töreni*", Türk Kültürü, Sa.: 121, Kasım 1972; Raşit Metel, "*Atatürk'ün Ardından*", Deniz Kuvvetleri Dergisi, C.: 97, Sa.: 514, Temmuz 1981; Ali Güler, "*Atatürk'ün Ölümü, Cenaze Töreni Ve Defin İşlemi*", Silâhlı Kuvvetler Dergisi, Yıl: 119, sa.: 366, Ankara, 2000.

[2] Şerafettin Turan, *Mustafa Kemal Atatürk*, Ankara, 2004, s.659–667; Sadi Borak, *Atatürk'ün Özel Mektupları*, 4. Basım, İstanbul, 1998, s.24; İsmail Arar, *Son Günlerinde Atatürk, Dr. Asım Arar'ın Hatıraları*, İstanbul, 1958, s.10; Ruşen Eşref Ünaydın, *Atatürk'ün Hastalığı*, Ankara, 1959, s.8; Bilal Şimşir, *Atatürk'ün Hastalığı*, Ankara, 1989, s.1–7; Falih Rıfkı Atay, *Atatürk'ün Bana Anlattıkları*, İstanbul, 1998, s.53.

Atatürk'ün ölümü, bir hükümet tebliği olarak, "*Başvekil emri ile Dahiliye Vekili Şükrü Kaya*" imzasıyla İçişleri Bakanlığı tarafından, 10 Kasım 1938 günü kamuoyuna duyurulmuştur. Tebliğde Atatürk'ün ölümünden duyulan üzüntü belirtilmiş ve cumhuriyetin bir başka deyişle devletin sürekliliği ile ilgili olarak herhangi bir endişe duyulmaması gerektiğine dikkat çekilmiştir. Aynı düşüncelerin yer aldığı bir diğer bildiri de, Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak tarafından Türk ordusuna yönelik olarak yayımlanmıştır.[3]

Atatürk'ün ölümü, Türkiye'de ve dünyada büyük bir yankı uyandırmış, kendisine Ankara'da, 21 Kasım 1938'de bir cenaze töreni yapılmasına karar verilmiştir. Atatürk'ün naaşı Ankara'ya nakledilmeden önce Dolmabahçe Muayede Salonu'nda 3 gün süreyle İstanbulluların saygısını sunması için kalmış, daha sonra naaş harp gemilerinin refakatinde Yavuz Zırhlısı'yla, İstanbul'dan, İzmit'e nakledilmiş, buradan da Ankara'ya gönderilmiştir.[4]

Atatürk'ün Ankara'daki Cenaze Töreni Öncesinde Yapılan Hazırlıklar ve Yaşanan Olaylar

Ankara'daki tören öncesi gerek hükümet ve TBMM nezdinde gerekse diğer kurum ve kuruluşlar ve gençlik tarafından bir takım kararlar alınmış, ancak bunların bir kısmı uygulanabilmiştir. Atatürk'ün öldüğü gün, Savunma Bakanlığı tarafından yayınlanan bir genelgeyle, resmi binaların bayraklarının gündüz ve gece yarıya indirilmesi istenmiş,[5] hükümet Ankara'da yapılacak töreni düzenlemek üzere Dışişleri Bakanlığı Umumî Kâtibi Menemencioğlu'nun başkanlığında iki ayrı komisyon kurmuştur. Komisyonlardan birinin görevi protokol işleri ile ilgilenmek olmuştur.[6] Bunların dışında "*Atatürk'e Yapılacak Cenaze Törenine Ait Esas Program*" adlı bir broşür acilen hazırlanıp bastırılmış, tören komutanlığına da Orgeneral Fahrettin Altay atanmıştır.[7] On dört sayfadan meydana gelen broşürde, İstanbul ve Ankara'da yapılacak olan törenle ilgili olarak yapılması planlanan her şey tüm ayrıntılarıyla belirtilmiştir.[8]

Bu arada, Atatürk'ün naaşının nereye defnedileceği konusu da gündeme gelmiş; ancak başlangıçta kesin bir karar verilememiş ve öncelikle Atatürk'ün bu konuda bir vasiyetinin olup olmadığı araştırılmıştır. Daha sonra, mezarının Çankaya Köşkü yanında, Ankara Kalesi'nin ortasında,

---

[3] *Belgelerle Atatürk*, T.C. Milli Savunma Bak. Yay., Ankara, 1999, s.79, 83.
[4] Lord Kınross, *Atatürk*, 12. basım, İstanbul, 1994, s.574.
[5] *Belgelerle Atatürk*, s.89.
[6] Tan 11.11.1938; Seyfullah Esin, "*Atatürk'ün Cenaze Merasimine Dair Hatıralar*", Türk Kültürü, Sa.: 157, C. XIV, Kasım 1975, s. 20.
[7] Esin, *a.g.m.*, s. 20.
[8] *Atatürk'e Yapılacak Cenaze Törenine Ait Esas Programdır*, Ankara, 1938.

meclis eski binasının bahçesinde ya da orman çiftliğinde inşa edilmesine yönelik olarak bir takım düşünceler geliştirilmiştir.[9] Bu bağlamda Ankara Kalesi veya Çankaya'da yapılacak olan gösterişli bir abide üzerinde durulmuş, bu abide yapılıncaya kadar naaşının Etnografya Müzesi'nde[10] muhafaza edilmesine karar verilmiştir.[11]

Hükümet düzeyinde bunlar yaşanırken, Ankara ve İstanbul belediyeleri de kendilerince bir takım kararlar alıp, törene katkıda bulunmaya çalışmışlardır. Ankara Belediyesi, Ankara'nın içinde bulunduğu üzüntüyü göstermesi açısından Atatürk'ün heykellerinin siyah tüllerle kapatılması kararı vermiştir. Ancak bu konuda adım atılabilmesi TBMM'den çıkacak karara bırakılmıştır.[12] Bu arada İstanbul İl Meclisi'nde de, Atatürk'e yapılacak anıt için İstanbul'dan gönderilecek toprağın da bulunması kararı alınmış ve TBMM'nin onayına sunulması teklif edilmiştir.[13]

Atatürk'ün naaşının İstanbul'dan Ankara'ya nakli ve Ankara'daki törenle ilgili olarak oldukça ayrıntılı bir program hazırlanmıştır. Programda, İstanbul'da yapılacak törenden, naaşın nereden, nasıl ve ne şekilde alınacağı, törende giyilecek kıyafetlerden, kimin nerede ve nasıl duracağına, Atatürk'ün naaşının geçeceği güzergâhlar ve güzergâhlarda neler yapılacağının belirlenmesine kadar her türlü ayrıntı düşünülmüştür.[14] Merasimin yapılacağı 21 Kasım 1938 Pazartesi günü ile ilgili olarak hükümet tarafından bir kararname çıkarılırken, CHP tarafından da bir genelge yayınlanmış ve tüm parti teşkilatlarına, halkevlerine gönderilmiştir. On beş maddeden oluşan, CHP'nin genelgesi oldukça ayrıntılı olup heykel ve büstlerin ne şekilde süsleneceğinden, söylenecek nutuk, marş ve çiçeklere kadar tüm yapılması gerekenler sırasıyla belirlenmeye çalışılmış, ayrıca belirtilen hususlara uyulması gerektiği de vurgulanmıştır.[15] Hükümetin çıkardığı kararname ise diğerine göre çok daha kısadır ve genel çerçeveyi

[9] Tan 11.11.1938.

[10] Etnografya Müzesi, Ankara'nın "Namazgâh" adı ile anılan semtinde, Müslüman mezarlığı olan tepede kurulmuştur. 15 Kasım 1925 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla, müze yapılmak üzere Milli eğitim Bakanlığı'na bağışlanmış ve 1927 yılında inşası tamamlanmıştır. Güler, *a.g.m.*, s.70.

[11] Tan 14.11.1938.

[12] Tan 13.11.1938.

[13] Karar şu şekildedir: "*Göz bebeğimiz Atatürk'ümüzün çok sevdiği İstanbulumuzun sinesinde gözlerini ebediyete kapamış olmasından mübarek naaşını ebediyen muhafaza edecek anıtta İstanbul'un da toprağının bulunması ricasının Büyük Millet Meclisinin tasvibine arzını Meclisimizin kararlaştırmasını arz ve teklif ederiz*" Tan 16.11.1938.

[14] Tan, Ulus 15.11.1938. Bu konuda şu satırlar örnek olarak verilebilir: *".....törende yer alacak zevattan mülki erkân, silindir şapka, frak (siyah yelek beyaz kravat) ve askerî erkân büyük üniforma giyecekler ve istiklâl madalyasını takacaklardır. Konsoloslar ve maiyetleri büyük üniforma giyeceklerdir. Üniforma giymeyenler frak giyeceklerdir....."* Tan 17–18.11.1938.

[15] BCA 490 01 4 19 15 / 16.11.1938; Tan, Ulus 16.11.1938.

çizmekle yetinmiştir.[16] Ancak bu kararnamenin, sonraki dönemlerde her yıl 10 Kasım'larda yapılan törenler için daha belirleyici olduğu söylenebilir. Çünkü burada yer alanlar, 10 Kasım günlerinin bir yas günü olmaktan çıkarılıp, bir anma gününe dönüştürülmesine kadar geçen sürede, Türkiye'de sürekli olarak uygulanmıştır. Bunların dışında, yayınlanan genelge ve kararnamede halkın törene katılımını sağlamakla ilgili olarak herhangi bir düzenlemenin yapılmaması ve sadece törenin düzenlenmesiyle sınırlandırılmış olması da dikkat çekicidir. Bir başka deyişle belgelerden, hükümetin ve CHP'nin halkın cenazeye katılımını sağlamak için özel bir çaba göstermediği anlaşılmaktadır. Buna karşın halkın kendiliğinden törene yoğun bir şekilde katılması, Atatürk'ün Türk halkının gözünde nasıl bir saygı ve sevgiye sahip olduğunu göstermesi açısından son derece önemli ve anlamlıdır.

Atatürk'ün cenaze törenine katılmak için yurt dışından gelen temsilcilerle ilgili olarak da bir takım düzenlemeler yapılmış ve önlemler alınmıştır. Çıkarılan bir kararname ile yabancı temsilcileri İstanbul'a getirecek olan harp gemilerinin İstanbul'a gelmelerine, askerlerin üniforma ile karaya çıkmalarına ve limanda bulundukları süre içinde haberleşmeyi bozmayacak şekilde telsizlerini kullanmalarına izin verilmesi konusunda karar alınmıştır.[17] Ayrıca yabancı heyetlere refakat etmesi için genç hariciyeciler arasından da görevliler seçilmiştir.[18]

Atatürk'ün ölümünden hemen sonra yaşanan acıyı hafifletmek ve onun hatırasını sürekli yaşatmak amacıyla bir takım önerilerin de gündeme geldiği tespit edilmiştir. Atatürk'ün naaşı henüz İstanbul'dayken, Ankara'da yapılacak olan tören öncesinde basında bir takım haberler yer almaya başlamıştır. Bu haberler birer temenni niteliğinde olmakla birlikte, halkın Atatürk'e karşı duyduğu sevgi ve saygının bir yansıması, onun ölümsüzleştirilmesi amacıyla ortaya konulmuş bir takım düşünceler olarak da kabul edilebilir.

---

[16] Kararnamede yer alanlar şunlardır: "*1. Ankarada cenaze merasimi yapılacak olan 21 ikinciteşrin 1938 tarihinde bütün memlekette resmi veya nim resmi mahiyeti haiz olan dairelerle mekteplerin kapanması temin edilecek, hususi müessesata, vilayetler tarafından kapatmaları için ricada bulunulacak, 2. Cenaze merasiminin ferdası gününe kadar bayraklar yarı olarak çekilecek, eğlence yerlerinin "tiyatro, sinema, bar vesaire gibi, açık kalmamasına aynı şekilde tevessül olunacaktır, 3. Atatürk'ün vefatı tarihi olan 10 ikinciteşrinden itibaren bir ay zarfında hükümet memurları suvare ve akşam yemeklerine icabet etmeyecekler ve kendileri de vermeyeceklerdir, 4. Tesbit edilen program mucibince vilayet ve kaza merkezlerinde cenaze merasiminin yapıldığı günü Atatürkün hatırasına ihtiram merasimi yapılacak ve Halkevlerinde büyük önderin hayatı hakkında söylevler tertip edilecektir.*" Tan, Akşam 16.11.1938; BCA 030 18 01 02 85 98 11 / 15.11.1938.

[17] BCA 090 18 01 02 85 99 10 / 28.11.1938.

[18] Esin, *a.g.m.*, s.20.

Öneriler arasında en dikkat çekici olanı Ankara Belediye Meclisi tarafından, Ankara'nın isminin "*Atatürk*" olarak değiştirilmesi ile ilgili bir teklifin yapılmış olmasıdır. Üye Hayrullah Özbudun tarafından yapılan teklifte şunlar söylenmiştir: "*Ecelin bizden ayırdığı Büyük Şef ve Ulu dahi hakkında memleketin duyduğu teessür ve acı o kadar büyük ve derindir ki burada bunun tafsiline imkân yoktur. Şehrimiz namına arkadaşlarımızın söyledikleri hitabelere ilâve edecek bir söz söylemek kudretini kendimde göremiyorum. Yalnız düşündüğüm bir noktayı da işaretten çekinmeyeceğim. Büyük Atatürk inkılâbını Ankaramızda yapmıştır. Bütün memleket için terakki ve inkılâp hatvelerini Ankarada atmış ve yüksek ve ebedi fikirlerini Ankara'dan dünyaya yaymış bulunmaktadır. Bu itibar ile Ankara'nın Atatürk inkılâbında büyük rolü vardır. Ankara kendisine nasip olan bugünleri unutmıyacak ve memleketin kurtarıcı ve yaratıcısını sinesinde ebede kadar muhafaza edecektir. Bu itibarla Ankara'mıza Atatürk adının verilmesi muvafık olacaktır. Riyaset Makamının bu teklifi alâkalı yüksek makamlara Ankara şehri mümessilleri namına arzetmesini teklif ediyorum.*"[19] Daha sonra Makbule Naci Eldeniz de Atatürk'ün tabutunun bulunduğu yerde her gece sabaha kadar sürekli meşale yakılması hakkında bir teklifte bulunmuş ve her iki teklifte alkışlarla kabul edilmiştir.[20]

Atatürk'ün ölümünden sonra onun anısını yaşatmak amacıyla bulunulan temennilere halk da doğrudan katılmış ve bu temenniler, Akşam Gazetesi'nde "*Dikkatler*" köşesinde yayınlanmıştır. Halk, bu günle ilgili olarak bir pul çıkarılması, Dolmabahçe Sarayı'nda Atatürk'ün tabutunun üç gün süreyle ziyaret edildiği bir noktaya bir hatıra taşı konulması gibi bir takım isteklerde bulunmuş, bazıları ise Ankara Belediye Meclisi tarafından Ankara'nın isminin Atatürk olarak değiştirilmesi yönünde yapılan teklife eleştiri getirmiş ve bunun doğru bir yaklaşım olmadığını belirtmiştir.[21]

Bunların dışında kalan diğer istekleri de şöylece sıralamak mümkündür: Atatürk'ün ölümüyle boş kalan Ankara milletvekilliğine yeni bir seçim

[19] Ulus 16.11.1938.

[20] Teklif şu şekildedir: "*Atatürk'ün mübarek vücutlarının dinleneceği yerde Atatürkümüzü karanlıkta bırakmamak hem de milletin Atatürk'e sevgi ve imanının bir timsali olmak üzere her gece akşamdan başlayarak sabaha kadar daimi bir meşale yanması hakkındaki temennimin muhterem arkadaşlarım tarafından da kabulünü rica eder.....*" Ulus 16.11.1938.

[21] Eleştiri şu şekildedir: "*Ankara'nın ismi Atatürk olmalıdır. Biz, bunu yerinde bir teklif bulmuyoruz. Ankara, Atatürk'ün eseridir. Fakat bin bir eserinden yalnız biridir. Memleketimizin de kendi başına bir tarihi, "Ankara" lâfzının da başlı başına bir manası vardır. Hem, bu gibi isim değiştirmeleri başka diyarlarda yapıldı. Biz kimsenin mukallidi olamayız. Atatürk, yalnız tazammun eden mücerret bir mefhum olarak ebedileşmeğe bol bol kâfi kudrettedir. Maddi şeylere o ismi koymanın, ne lüzumu ne de manası vardır. Vaşingtonun hatırası bir şehirle tesbit edilebilirdi, fakat Atatürk bütün bir memlekettir, bütün ideoloji ve medeniyettir.*" Akşam 17.11.1938.

yapılmaması, meclisin her yoklamasında isminin okunması ve milletvekillerinin ayağa kalkması, paraların üzerindeki Atatürk resminin sürekli olarak kalması ve yeni bastırılacak paraların üzerine de Atatürk'ün resimlerinin konulması, kurulmasını Atatürk'ün istediği Ankara Fakültesi'ne, Atatürk isminin verilmesi, her ilde bir okula Atatürk adının verilmesi, onun ismine her ilde bir örnek köy kurulması, bütün okul kitaplarının başına Gençliğe Hitabe'nin ve gençliğin andının konulması, her ilde bir Atatürk heykeli yapılması, Posta İdaresi'nin matem pulları çıkarması ve Atatürk'ün fotoğrafının siyah bir çerçeve içine alınması, Türkiye'de ve yabancı ülkelerde Atatürk ve inkılâp konusu üzerinde yapılmış olan bütün eserlerin toplanması ve kitap halinde basılarak, ucuz bir fiyatla satılması, her sene 10 Kasım'da milli bir matem yapılması, Halkevleri'nde her sene, Atatürk'ün inkılâplarının yıldönümlerinde Samsun'a çıkış, Büyük Zafer, Lozan, Cumhuriyetin Yıldönümü vb. sayılı günlerde Atatürk'ün hayatına dair konuşmalar yapılması[22] ve Çankaya Köşkü'nün müze haline getirilmesi.[23]

İstanbul Üniversitesi'nde de gençler iki komisyon kurarak, Ankara'da yapılacak olan cenaze törenine nasıl katılacakları üzerinde tartışmışlar; bu arada Atatürk'ün hatırasını sürdürmek için onlar da bir takım temennilerde bulunmuşlardır. Bunları da şöyle sıralamak mümkündür:

1. İstanbul Üniversitesi'nin adının Atatürk Üniversitesi olarak değişmesi

2. Üniversite meydanına büyük bir Atatürk heykeli dikilmesi

3. Ankara'da yapılacak cenaze töreninde bulunmak üzere Üniversite gençliğinden 5000 kişilik bir heyetin Ankara'ya gönderilmesinin temini. Bu konuda Nafia (Bayındırlık) Vekâleti'nden üniversite öğrencilerine mahsus olmak üzere tren kaldırılması istenmiş, ayrıca cenaze törenine katılacak üniversite gençlerinin göğüslerinde birer Atatürk rozeti bulunmasına karar verilmiştir.[24]

Belediye meclisleri, halk ve gençlerin bu isteklerinin tamamını, Türk halkının Atatürk'e karşı duyduğu saygının ve onun adını yaşatmak istemesinin bir yansıması olarak değerlendirmek yanlış olmaz. Bunlar içinde, uygulanmamakla birlikte Atatürk'ün adının sahiplenilmesi konusunda alınan kararların en dikkat çekici istekler olduğu söylenebilir. Atatürk'ü topluma sürekli hatırlatmak ve anmak amacına sahip olduğu söylenebilecek diğer bazı isteklerin ise bir kısmı hayata geçirilmiş ve uzun

[22] Tan 19.11.1938.
[23] Tan 16.11.1938.
[24] Tan 12.11.1938.

yıllar günümüze kadar uygulanmasına devam edilmiştir. Bunları, her ile bir Atatürk heykeli yapılması, her ilde bir okula Atatürk adının verilmesi, bütün okul kitaplarının başına Gençliğe Hitabe'nin ve gençliğin andının konulması, inkılâpların yıldönümlerinin anılması ve çok uzun yıllar 10 Kasımlarda milli bir matemin yapılması gibi faaliyetler olarak sıralamak mümkündür.

Yukarıda da belirtildiği gibi, Atatürk'ün naaşı İstanbul'dan, Ankara'ya nakledilmeden önce, orada da büyük bir tören yapılmış, halk saygısını sunmak üzere, günlerce Dolmabahçe Sarayı'na gitmiştir. Halkın bu konuya ilgisi o kadar büyük olmuştur ki, 17.11.1938 günü saat 20.00'deki saygı geçidi sırasında, izdiham nedeniyle on bir kişi yaşamını yitirmiştir.[25] Naaş İstanbul'dayken, Atatürk'ün ailesinin isteğiyle Muayede Salonu'nda cenaze namazı da kılınmıştır. Cenaze namazı, naaşın bulunduğu sandukanın önünde biri subaylardan, diğeri erlerden ve bir diğeri de sivillerden meydana gelmiş üç büyük saf oluşturularak, kılınmıştır. İstanbul Üniversitesi İslam Tetkikleri Enstitüsü'nden, Ordinaryüs Profesör Şerafettin Yaltkaya imamlık vazifesini yaparken, müezzinliğini de Hafız Yaşar ve Hafız İsmail yapmışlardır. Cenaze namazı Türkçe kılınmış, tekbirler Türkçe alınmıştır.[26]

Ankara'daki törenden önce, Ankara'da başta üniversite öğrencileri olmak üzere birçok kesim Atatürk'e saygısını sunmak amacıyla bir takım toplantılar düzenlemiş, buralarda Atatürk'ün ölümünden duydukları üzüntüyü belirtmişlerdir. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nde bir "*Atatürk Günü*" düzenlenmiş; öğretim elemanları ve öğrenciler Atatürk'ün gençliğe kazandırmış olduğu değerler üzerinde konuşmalar yapmış ve saygı duruşunda bulunmuşlardır.[27] Törenin yapıldığı salonda bulunan sahnenin iki yanından, yarıya kadar çekilmiş iki bayrak sarkıtılmış ve karşısında Atatürk'ün siyah tüllere bürünmüş bir büstü ile sahnenin bir köşesine Atatürk'ün Fakülteyi ziyareti sırasında oturmuş olduğu ve hatıra olarak saklanan bir koltuk ve bir sandalye konulmuştur. Beş dakikalık saygı duruşundan sonra, öğrenciler, Atatürk'ün Gençliğe Hitabesi'ne cevap niteliğinde olan bir ant içmişler, Türk istiklalini ve cumhuriyetini koruma sözü vermişlerdir. Daha sonra öğretim elemanları ve öğrenciler kimi zaman Atatürk'ün ölümüne isyan eder bir üslupta, bir takım konuşmalar yapmışlardır. Öğretim elemanları tarafından, özellikle Atatürk'ün dil ve tarih

[25] Tan, Akşam, Ulus, Cumhuriyet 19.11.1938.

[26] Tan 20.11.1938; Cemal Kutay, *Atatürk'ün Son Günleri*, İstanbul, 1981, s.190; Wılly Sperco, *Mustafa Kemal Atatürk 1881-1938*, Çev.: Zeki Çelikkol, Ankara, 2001, s.217; Esin, a.g.m., s.23; Atatürk'ün naaşının uzun süre bekleyeceği düşünülerek, tahnit işlemi yapılmış, bu işlemden önce cenaze, Şerafettin Yaltkaya'nın gözetiminde İslâm geleneğine uygun olarak yıkanmıştır. R. A. Sevengil, "*Atatürk'ün Cenaze Törenine Ait Hatıralar*", İnkılap Gençliği Dergisi, Yıl: 1, C. I, Sa.: 5, 10 Kasım 1952, s.18-19.

[27] Tan, Ulus 16.11.1938.

çalışmalarına, bilime verdiği önem vurgulanırken, gençler ise oldukça heyecanlı konuşmalar yapmışlar, hatta içlerinde Atatürk'ü "*Allahın yeryüzündeki en büyük oğlu*" olarak nitelendirenler dahi olmuştur. Bunun yanı sıra gençler, hitabetlerinde daha çok Atatürk'e ve onun eserine olan bağlılıklarını bildirmiş, buna sahip çıkacakları yönünde mesajlar vermişlerdir.[28]

Ayrıca 16 Teşrinisani 1938 Çarşamba günü öğleden sonra, Ankara'daki üniversite öğrencileri Ulus Meydanı'ndaki Zafer Anıtı etrafında toplanmış ve anıta bir çelenk koymuşlardır. Törene İstiklal Marşı ile başlanmış, Atatürk'ün Gençliğe Hitabesi'nin okunmasından sonra çeşitli fakültelerden gençler birer konuşma yapmışlardır. Törene Başbakan Celal Bayar, milletvekilleri ve halk katılmıştır. Sonra gençler, Yenişehir'e giderek Orduevi karşısında bulunan abide ve Güven Anıtı'na birer çelenk koymuşlardır.[29] Tören sırasında gençler tarafından yapılan konuşmaların her biri bir yemin şeklinde olup, gençler özellikle bağımsızlık kavramı üzerinde durmuşlar, Türk milletinin ve Türkiye Cumhuriyeti'nin sonsuza kadar yaşatılacağı mesajını vermişlerdir.[30] Yapılan törenden sonra gençlik, İsmet

[28] Yapılan konuşmalardan bazı örnekler vermek gerekirse: Hakkı Savuran adlı bir kişi şunları söylemiştir: "*Yaslı Atatürk çocukları, inanmıyoruz, gözlerimizle görüyoruz, kulaklarımızla işitiyoruz, kafamızla düşünebiliyoruz. Fakat inanmıyoruz. Atatürk'ün ölümüne inanamıyoruz.....Koca Tanrı Atam'ı kıskandın mı?.. Yeni bir âlem, yeni bir tabiat, yeni bir insanlık yaratan Atam'ı çekemedin mi? Tanrım...On yedi milyon canını vermeye hazırken, O'nun canını almakta neden ısrar ettin. Neden on yedi milyon can yerine bir canı tercih ettin? Evet biliyoruz... Biliyoruz. O can, on yedi milyondan canlı, o can yedi milyondan kıymetli idi...Güneş doğar ve batar diyorlar...Güneş doğdu ve batmadı. On yedi milyon güneşini, ayını ve yıldızını dünya durdukça yakacak diyoruz ve işte bunun için inanmıyoruz. Gözlerimizle görsek de, kulaklarımızla işitsek de Atam senin öldüğüne inanmıyoruz. İnanmayacağız...*" Şevket Kutkan adlı bir kişi de şunları söylemiştir: "*Tarihi, geniş ve kızıl bir pelerin gibi arkasından sürükliyen büyük kumandan ve büyük adam öldü. Asırlar içinde bir kere yetişen müstesna beyin durdu. Ve Allahın yeryüzündeki en büyük oğlu sustu. İsa'nın çanları, Muhammed'in ezanları, hiçbir din farkı gözetmeksizin, bütün başları bu mukaddes ve büyük ölünün huzurunda eğilmiye davet ediyor: Ağla kardeşim, ağla bacım, ağla Mustafa Kemaller doğuran ana, ağla!... Türklük tek bir baş gibi...Bu başın içinde son darbesini vuran ve kırılan bir çanın uğultusu var: Türk ağlıyor, Hintli ağlıyor, Çinli ağlıyor.....*" Fakülte Dekanı Ali Muzaffer Göker ise şunları söylemiştir: " *....Atatürk son günlerine kadar iki şeyle çok meşgul olmuştu. Dil ve tarih.....*" Ulus 16.11.1938.

[29] Akşam 17.11.1938.

[30] Yapılan konuşmalardan bazı örnekler vermek gerekirse: Ziraat Enstitüsü adına konuşan Tanrıverdi Gökçay şunları söylemiştir: " *.....Geçler, benliğimizden kopan bir hamle ile haykıralım: Atatürk! Sen bizde, biz Senin eşsiz eserinde ilelebet yaşıyacağız." Hukuk Fakültesi adına Yılmaz Develi şunları söylemiştir: ".....O öldüyse, eseri vardır, biz varız. Ata'm ...Sen müsterih uyu,...Senin bize emanet ettiğin mukaddes dâvayı her zaman yaşatacağız ve haykıracağız.: yerler çökse, gökler yıkılsa, Sen hür doğdun, hür yaşıyacaksın ey aziz Türk!...*" Gazi terbiye Enstitüsü'nden Arkın şunları söylemiştir: " *.....ey Türk gençliği; gözlerini sil ve kaldır başını. Sana ağlamak değil and içmek; eğilmek değil, yükselmek yaraşıyor. Bugün ardından ağladığın Ata'n kendisini senin kalbine, senin toprağına, senin bayrağına gömdü, muazzam eserini de sana bıraktı...Damarlarındaki asil kanda mevcut olan kuvvet, o toprağı yeşertmeli, ve o bayrağı asırlarca dalgalandırmalıdır....*" Dil, Tarih, Coğrafya Fakültesi'nden Reşat Oğuz şunları söylemiştir: " *.....Yüreklerimizde,*

İnönü'ye de bir telgraf çekerek, ona karşı olan bağlılıklarını bildirmişlerdir.[31] İnönü'ye yönelik bu tutum hatıratlara da yansımış, Atatürk'ten sonra onun etrafında büyük bir güven duygusuyla, milletçe bir araya gelindiği belirtilmiştir.[32]

Hukuk Fakültesi'nde de öğrenciler tarafından bir toplantı düzenlenmiş, yapılan konuşmalarda diğer törenlerdekine benzer yaklaşımlar sergilenmiş, Atatürk'ün emanetinin, bir başka deyişle devletin ve cumhuriyetin sonsuza kadar yaşatılacağı vurgulanmıştır.[33]

Bunların dışında Ankara'da yerleşmiş olan Almanları temsil eden bir heyet ve Ankara Esnaf Cemiyetleri Birliği'ne dahil Ankara'nın bütün esnafları da 18.11.1938'de Ulus Meydanı'na giderek Atatürk Anıtı'na bir çelenk koymuşlardır.[34] Ankara Esnaf Cemiyetleri Birliği'nin yaptığı törene halktan da katılanlar olmuş, kafile daha sonra Orduevi karşısındaki anıta ve Güven Anıtı'na da birer çelenk koymuştur. Tören sırasında Ankara'nın bütün mağaza ve dükkânları kapalı kalmıştır.[35]

Atatürk'ün Naaşının Ankara'ya Gönderilmesi ve Ankara'daki Cenaze Töreni

İstanbul'daki tören sona erdikten sonra, Atatürk'ün naaşı Sarayburnu'ndan, Zafer Torpidosu'na, oradan da naaşı İzmit'e götürecek olan Yavuz zırhlısına iletilmiştir. Cenaze İzmit'e ulaştıktan sonra ise

bize verdiğin yurt aşkı, vazife aşkı, istemekle vermek de kucak kucağa yaşadıkça ve cumhuriyet yolumuzda ebedî bir meşale gibi yandıkça, türkün adı ölmez, ve türk vatanı bölünmez bir bütün olarak kalacaktır. Hürriyet, istiklâl, cumhuriyet ve inkılâp bekçiliğinde süngülerimiz ormanlaşacak, ve kanlarımız tufanlaşacaktır...." Ulus 17.11.1938.

[31] Telgraf metni şu şekildedir: "*Savaş ve inkılâplar arkadaşınız Ulu Ata'mızı kaybetmekle duyduğumuz sonsuz teessürlerimizi dindirmek için Ulus meydanında toplandık. Onun izinde her zaman olduğu gibi yorulmadan yürüyeceğimize ant içtiğimizi ve bütün bu teessürlerimizin yegâne teselisini sizin varlığınızda bulduğumuzu söylerken siz yüksek devlet şef'imize bağlılığımızı tekrarlar ve ellerinizden öperiz.*" Ulus 17.11.1938.

[32] İsmail Habib Sevük, *Atatürk'le Beraber*, Haz.: Lütfü Tınç, İstanbul, 2008, s.114.

[33] Hukuk fakültesi Dekanı Baha Kantar şunları söylemiştir: " .....*Ulusumuzun elemli ve istiraplı tarihinin seyrini değiştiren, Türk'e yaraşır bir tarih yaratan Ata'mızın ideali uğrunda cephe almakta ufak, büyük hepimiz birer askeriz.....Türk inkılabının ve medeniyetinin ruhuna muvafık tedrisatta bulunmağı da bizlere emanet etmişlerdir. Kıymeti üzerine kıymet ve paha tanımadığımız bu büyük ve mukaddes emanetin-bundan sonra da-daima ve her şeyden üstün tutulacağını profesörlerimiz en iptidai bir namus ve bağlılık borcu bilirler.....Beka O'nun eserini muhafazadır.....*" Son sınıf öğrencilerinden Kıymet Conker ise şunları söylemiştir: "*Yaslı kalplerimizde bir tesellimiz var: O da Türkiye cumhuriyeti daima var olacak. Gençliği ile, dinçliği ile, ordusiyle, şerefiyle ve en başta Atatürk'ün ismiyle.....Varol Türklük, Varol cumhuriyetimiz.....*" Ulus 17.11.1938.

[34] Akşam 19.11.1938.

[35] Akşam 19.11.1938.

Ankara'ya gönderilmek üzere trene nakledilmiştir.[36] Atatürk'ün naaşının Yavuz'a iletilmesi sırasında ona yabancı devletlere ait savaş gemileri ve töreni denizden takip etmek isteyenler için belirlenmiş vapurlar da eşlik etmiştir. Yavuz zırhlısı, Atatürk'ün cenazesini aldıktan sonra, arkasında Hamidiye, Zafer, Tınaztepe ve iki denizaltı gemisi ile Savarona, sancağında İngiliz dretnotu, bunu takiben Sovyet, Alman, Fransız, Yunan, Romen savaş gemileri, üstünde uçak filoları olduğu halde Marmara açıklarına doğru ilerlemeye başlamıştır.[37] Cenazeye eşlik edenlerden birinin de Savarona yatı olması cenaze törenini izleyenler açısından oldukça etkileyici olmuştur. Çünkü Atatürk, Savarona yatına sahip olmayı çok istemiş, hatta yatın yapılması sırasında, bir ara sabırsızlanmış ve "*Bu Savarona'yı çok istedim, yoksa benim mezarım mı olacak?*" demiştir. Nitekim olaylar onun tahmin ettiği şekilde gelişmiş ve bu yata ancak hastalığının ilerlediği bir dönemde sahip olabilmiştir. Bu manzara, Atatürk'ün ölümünden dolayı duyulan üzüntüyü bir kat daha artırmıştır.[38]

Belirlenen programa göre, yabancı devletlerin savaş gemileri Yavuz Zırhlısı'na, Ada açıklarına kadar refakat etmiş, daha sonra başta İngiliz Malaya Zırhlısı olmak üzere bütün savaş gemileri birer birer Yavuz Zırhlısının sağından geçip, geri dönmüşlerdir. Bu sırada gemilerin subay ve erleri selam vaziyetinde sıralanmışlar, Yavuz Zırhlısı'nın güvertesinde bulunan Başbakan Celal Bayar ve generaller de bu selama karşılık vermişlerdir. Yavuz Zırhlısı 18.30'da İzmit'e gelmiş ve buradan Atatürk'ün naaşı Ankara'ya gönderilmek üzere trene nakledilmiştir. Tren, İzmit'ten sonra geçtiği bütün istasyonlarda bir süre durarak Bilecik, Eskişehir, Polatlı ve Etimesgut'tan sonra Ankara'ya ulaşmıştır. Hat boyunca, trenin geçtiği yerlerde halk geç saate aldırmaksızın, kimi zaman ellerinde meşalelerle, Atatürk'e son kez olsun saygısını sunmak istemiş ve onu gözyaşlarıyla uğurlamıştır.[39]

Atatürk'ün naaşı 20.11.1938 günü Ankara'ya ulaşmıştır. Tören hazırlıkları naaşın gelmesinden çok önce başlamış, cenazeyi karşılamak üzere başta Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve Mareşal Fevzi Çakmak olmak üzere birçok kişi istasyonda hazır bulunmuştur. Bu arada cenaze, tren henüz gara girmeden önce, uçaklar tarafından Etimesgut'ta karşılanmış, saygı

[36] Tan, Akşam, Ulus, Cumhuriyet 20.11.1938; *Atatürk'ün Uşağı Cemal Granda Anlatıyor*, Ankara, 2007, s.356; *Cumhuriyet Ansiklopedisi*, Yapı Kredi Yay., C.I, 4. basım, İstanbul, 2003, s.297.

[37] Tan, Akşam, Ulus 20.11.1938.

[38] Atatürk'ün Uşağı Cemal Granda Anlatıyor, s.356; *Atatürk'ün Yanı Başında Çankaya Köşkü Kütüphanecisi Nuri Ulusu'nun Hatıraları*, Der.: Mustafa Kemal Ulusu, İstanbul, 2008, s.240; Kınross, *a.g.e.*, s.567-568.

[39] Tan, Akşam, Ulus, Cumhuriyet 20–21.11.1938.

uçuşu yapılmıştır. Saat 10.00'da tren gara girmiş, basın ve halk bu anı görüntülemek için yoğun bir çaba harcamıştır. Basında, Atatürk'ün naaşının bulunduğu vagonun üzerinin ve yanlarının büyük bayraklarla kaplandığı, vagonda yüksek rütbeli subayların kılıçlarını çıkardığı, Atatürk'ün tabutu önünde saygı nöbeti tutulduğu ve tabutun dört ucunda elektrikli meşaleler yakıldığı belirtilmiştir. Yine basında yer alan bilgilere göre, tren gara girdiğinde, İnönü vagona doğru yürümüş ve vagona girerek, başını eğmek suretiyle Atatürk'ün tabutunu selamlamıştır. Tabut daha sonra Orgeneral Fahrettin Altay'ın nezaretinde vagondan alınarak bir top arabasına konmuştur. Araba, istasyondan arkasından yürüyen Cumhurbaşkanı, Başbakan, Mareşal Fevzi Çakmak, milletvekilleri, mülkî ve askerî erkân olduğu halde hareket etmiş ve büyük bir kalabalık arasında bu kısa mesafeyi ancak on sekiz dakikada tamamlayarak,[40] Meclis binasına gelmiştir.[41] Tabut orada etrafı çelenklerle dolu bir katafalk üzerine konulmuştur. Katafalkın üzeri beyaz tül bir ipekle kapatılmış ve onun da üzerine büyük bir bayrak sarılmıştır. Bayrağın bir ucu sütunların üzerindeyken, öbür ucu ise yerlere kadar uzanmıştır. Ayrıca katafalkın etrafında altı sütun[42] bulunmakta olup, üzerinde meşaleler yakılmış, yüksek sütunlar defne dalları ve buketlerle donatılmıştır.[43] Tabutun yerine konulmasından sonra İnönü, Bayar, Mareşal Fevzi Çakmak ve milletvekilleri tabutun karşısında başlarını eğmek suretiyle saygılarını göstermişlerdir. Saygı duruşuna, Ankara Palas'ın balkonunda bulunan yabancı askerî heyet başkanları da tabut katafalka konuluncaya kadar selam vaziyetinde durmak suretiyle katılmışlardır. Bu sırada halk da, yoğun bir şekilde yağan yağmura aldırmaksızın, ertesi gün sabaha kadar Atatürk'e olan saygısını sunmuştur.[44]

Basında yer alan bilgilere göre, cenaze töreninin yapılacağı 21.11.1938 günü, yurt dışından gelen yabancı heyetler, milletvekilleri, askerler, bürokratlar, halk büyük bir hüzün ve saygı içinde bir araya gelmişlerdir. Saat 9.50'de Atatürk'ün naaşı bir top arabasına nakledilmek üzere hazırlıklar başlamış; yaverler katafalkın üzerindeki atlas bayrağı kaldırmışlardır. Tabutu götürecek olan 12 milletvekili iki tarafa altışar olarak dizilmişler ve tabutu

[40] Güler, *a.g.m.*, s.69.

[41] Bu meclis binası, Ankara Ulus'ta, Ankara Palas karşısındaki binadır. 1924–1961 yılları arasında meclis binası olarak kullanılan bu bina, mimar Vedat Tek tarafından yapılmıştır. Orhan Bayrak, *Büyük Nutuk'ta Kim Kimdir?*, İstanbul, 2004, s.18. Günümüzde Cumhuriyet Müzesi olarak kullanılmaktadır.

[42] Yakılan bu altı meşale Atatürk'ün gösterdiği altı hedef bir başka deyişle altı ilkesini temsil ettiği şeklinde yorumlanmış ve Türk milletinin bu ilkelere sadık kalmak ve onları yaymak gibi bir görevi olduğu söylenmiştir. N. Baydar, "6 Meşale", Ulus, 21.11.1938.

[43] Tan, Akşam, Ulus, Cumhuriyet 21.11.1938.

[44] Tan, Akşam, Ulus, Cumhuriyet 21.11.1938.

top arabasına yerleştirmişlerdir. [45] Saat onu on geçe top arabasının önünden saygı geçidi başlamıştır. En önde mızraklı süvariler geçmiş, geçiş sırasında subaylar kılıçlarıyla tabutu selamlarken, erler mızraklarını aşağıya doğru çevirmiş ve başlarını tabuta doğru dönmüşlerdir. Onları sancaklarıyla topçular, muhafız alayı ve Harbiyeliler takip etmiştir.[46]

Saat 10.35'te yabancı devletlerin gönderdikleri kıtaların geçişi başlamış, Alman, Bulgar, Fransız, İngiliz, İtalyan, Yunan, İran, Romanya, Sovyetler Birliği, Yugoslavya kıtaları Atatürk'ün naaşını bayrak ve kılıçlarıyla selamlamışlardır.[47]

Yürüyüş sırasında Cumhurbaşkanlığı Orkestrası, Chopin'in matem havasını çalmıştır. Top arabasının hemen arkasında baştanbaşa siyahlar giymiş bir vaziyette Atatürk'ün kız kardeşi Makbule Atadan ve eşi, onların arkasında Cumhurbaşkanlığı kâtibi Hasan Rıza, Başyaver Celal ve yaverler, onların gerisinde Cumhurbaşkanı İnönü, arkasında TBMM başkanı Abdülhalik Renda, onun sağında Başbakan Bayar, solunda ise Mareşal Fevzi Çakmak ve onların arkasında da misafir heyetlerin başkanları, delegeler ve sefirler yer almışlardır.[48]

Törene yabancı devletlerden, Afganistan, Arnavutluk, Almanya, Belçika, Bulgaristan, Çin, Danimarka, Mısır, İspanya, Estonya, ABD, Finlandiya, Fransa, İngiltere, Yunanistan, Norveç, Hollanda, Polonya, Romanya, İsveç, İsviçre, Suriye, Çekoslovakya, Sovyetler Birliği, Yugoslavya ve Milletler Cemiyeti'nin, Fransız Suriye manda idaresinin ve Duyunu Umumiye'nin temsilcileri katılmıştır.[49] Tören sırasında yapılan saygı geçişinde yaşanan ilginç bir olayı da burada belirtmek gerekir. Yaşanan bu olay, dış dünyada Atatürk'e karşı duyulan saygının ölçüsünü göstermesi açısından önemli olarak kabul edilebilir. Etnografya Müzesi'ne götürülmek üzere Meclis'ten alınan Atatürk'ün tabutu Halkevi'nin önünden geçerken o sırada Halkevi'nin müzeye bakan balkonunda bulunan bir asker dikkatleri çekmiştir. Bu asker İngiliz Kralı'nı temsil etmek üzere törene katılmış olan Mareşal Bird Wood'dur.[50] Mareşal, Türkiye'ye gelirken

[45] Bu milletvekilleri şunlardır: Naşit Uluğ (Kütahya), Mehmet Somer (Kütahya), Eyüp Danişoğlu (Trabzon), Kenan Ural (Manisa), Hasan Ali Yücel (İzmir), Hikmet Işık (Erzincan), Hilmi Çoruh(Mardin), Zühtü Akın (Kırklareli), Galip Pekel (Tokat), Hamdi Gürsu (İstanbul), Osman Erçin (Manisa), Arif Bayındır (İstanbul) Tan, Ulus 22.11.1938.

[46] Tan, Akşam, Ulus, Cumhuriyet 22.11.1938.

[47] Tan, Akşam, Ulus, Cumhuriyet 22.11.1938.

[48] Tan, Akşam, Ulus, Cumhuriyet 22.11.1938.

[49] Tan, Akşam, Ulus, Cumhuriyet 22.11.1938; *Hüsrev Gerede'nin Anıları*, Yay. Haz.: Sami Önal, 3. baskı, İstanbul, 2002, s.293-294; Gülensoy, *a.g.m.*, s.45

[50] Seyfullah Esin anılarında, İngiliz Büyükelçisi'ne dayanarak verdiği bilgiye göre, İngiltere bu kişiyi özel bir nedenle seçmiştir. Wood, Çanakkale Savaşı'nda İngiliz kuvvetlerine kumanda etmiştir ve Atatürk'e de büyük bir saygısı vardır. Esin, *a.g.m.*, s.21.

bacaklarından rahatsızlanmış ve yürüyemez bir hale gelmişti. Bu nedenle bir koltuk içinde balkona kadar getirilmiştir. Ancak bacakları üzerinde duramayacak kadar rahatsız olan Wood Atatürk'ün naaşı önünden geçerken, onu selamlamak üzere mareşallik asasına dayanarak ayağa kalkmış ve sol ayağı üzerinde durarak Atatürk'ün naaşını selamlamıştır. Bu sırada Wood, ayağını Türk toprağına basmak istediği için ayağının altına toprak da serpilmiştir.[51]

Törene çok sayıda yabancı devlet temsilcisinin katılması oldukça dikkat çeken bir durumdur. Ayrıca törene temsilci gönderen yabancı devletlerin isimleri incelendiğinde, dönemin siyasi dengelerini belirleyici konumda bulunan tüm devletlerin temsilci gönderdikleri görülmektedir. Bu durum, Atatürk dönemindeki Türkiye'nin dünyadaki saygınlığının anlaşılması açısından oldukça önemlidir. Bunun dışında törene komşu devletlerin katılması da ayrıca değerlendirilmesi gereken bir durumdur. Bu katılımın, bir nezaket ya da zorunluluğun ötesinde bir anlamı olduğunu söylemek ve bunu Atatürk'ün uyguladığı dış politikanın bir sonucu olarak değerlendirmek mümkündür.

Tören yürüyüşünde ayrıca milletvekilleri, askerî ve mülkî erkân ile 63 ilin üçer kişilik heyetleri de bulunmuş, bunlardan sonra okulların birer delegesinden meydana gelen taburlar ve onları takiben de bir piyade alayı yer almıştır. Bu arada uçaklar sürekli olarak geçiş yapmış ve toplar atılmıştır.[52]

Atatürk'ün naaşının Etnografya Müzesi'ne taşınması sırasındaki tüm güzergâhlar halk tarafından hınca hınç doldurulmuş, halk adeta gözyaşlarına boğulmuştur.[53]

Saat 12.00'da Atatürk'ün naaşı Etnografya Müzesi'ne ulaşmıştır. Müzenin önünde Atatürk heykelinin etrafında altı meşale yakılmıştır. Bu arada İnönü, Makbule Atadan, Abdülhalik Renda, Fevzi Çakmak ve Bayar Etnografya Müzesi'ne girmiş; onları takiben de yabancı heyetler kendilerine ayrılan yerlere yerleşmişlerdir. Atatürk'ün tabutu saat 12.25'te top arabasından indirilmiş ve 12 tümgeneral tarafından müzeye taşınmıştır.

[51] Sabahattin Sönmez, Ulus, 22.11.1938; Seyfullah Esin'in anılarında ise bu kişi, çok ihtiyar ve bir bacağı sakat olarak tarif edilmiştir. Esin, a.g.m., s.21; Ankara'da ki tören sırasında yaşanmamış olmakla birlikte burada verilebilecek bir başka örnekte Atatürk'e dünya çapında gösterilen saygının ne derecede olduğunu göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Olay şöyle gelişmiştir: Çin ile savaş durumunda bulunan Japon hükümeti Atatürk'ün ölümünden dolayı, ona olan saygılarının bir göstergesi olarak Pasifik'teki donanmasının bayraklarını yarıya indirtmiştir. Hüsrev Gerede'nin Anıları, s.293.

[52] Tan, Akşam, Ulus, Cumhuriyet 22.11.1938.

[53] Tan, Akşam, Ulus, Cumhuriyet 22.11.1938; Cumhuriyet Ansiklopedisi, s.298; *Atatürk'ün Cenaze Fotoğrafları*, Milli Kütüphane Atatürk Arşivi.

Tabut, önce yeşil çuha kaplanmış bir kaide üstüne konulmuş, daha sonra da kaidenin üzerinde beyaz mermerden yapılmış olan, lahde yerleştirilmiştir. Bu esnada Makbule Atadan, İnönü, Abdülhalik Renda, Bayar, törene diğer katılanlar ve halk durmaksızın ağlamıştır.[54] Ankara'daki törende bunlar yaşanırken, Türkiye'nin diğer yerlerinde de benzer törenler düzenlenmiş, yapılan saygı duruşu ve konuşmalarla, Atatürk'e olan bağlılık ve onun ölümünden duyulan üzüntü belirtilmiştir.[55]

Atatürk'ün naaşı bir süre Etnografya Müzesi'nde kalmış, 10 Kasım 1953'te, Ankara'da, Anıttepe'de inşa edilen Anıtkabir'e nakledilmiştir.[56] Günümüzde Etnografya Müzesi'nde, Atatürk'ün naaşına ayrılan bölüm halen onun anısına hürmeten sembolik bir kabir şeklinde korunmaktadır.[57]

Ankara'daki tören ile ilgili olarak, gazetelerde yazılan köşe yazılarında ise genellikle Atatürk'ün ölümü ve bundan duyulan üzüntü işlenmiştir. Bu yazılar içinde dikkati çekenlerden biri Falih Rıfkı Atay'a aittir. Atay yazısında, Atatürk'ün ölümüne üzülmenin doğal olduğunu ve bu üzüntünün bütün ağırlığıyla yaşanması gerektiğini belirttikten sonra, asıl ölümsüz olanın Türk milleti olduğunu ve bundan sonraki görevin onu yaşatmak için çalışmak olduğunu belirterek, kısa bir sürede toparlanılması gerektiğini söylemiştir.[58] Dikkati çeken bir diğer yazar da Reşat Nuri Güntekin'dir. Yazar, Celal Bayar'ın halkla birlikte ağlamasından çok etkilenmiş ve bu olayın halkla, devleti yakınlaştırıp, bütünleştirdiğini iddia etmiştir. Güntekin yazısında, "*Viran kubbenin altında köylünün efendi olduğunu ilk defa söylemiş sesin yalnız asil bir ideali değil tahakkuka başlamış bir realiteyi ifade ettiğini ben Celal Bayar'ın gözyaşlarında gördüm*" demiştir.[59]

Ankara'da yapılan törenden sonra İnönü millete bir beyanname yayınlamış, beyannamesinde Atatürk'ün Türk milleti için yaptığı hizmetleri saydıktan sonra, ona hitaben şunları söylemiştir: " *....Milletimizin fedakâr hâdimi, eşsiz Atatürk, Millet sana minnettardır....Bütün hayatında bize ruhundaki ateşten canlılık verdin. Emin ol, aziz hâtıran sönmez meşale olarak ruhlarımızı daima ateşli ve uyanık tutacaktır.*"[60] İnönü, yabancı basın temsilcilerine de bir beyanatta bulunmuş ve Atatürk'ün ölümünün verdiği acıyı, Türk milleti ile paylaşan tüm milletlere teşekkür etmiştir. Ancak İnönü'nün konuşmasında, Türkiye'nin izleyeceği dış politikaya yönelik açıklamalarda bulunmuş olması ve Atatürk'ten sonra da Türkiye'nin dış

[54] Tan, Akşam, Ulus, Cumhuriyet 22.11.1938.
[55] Tan, Akşam, Ulus, Cumhuriyet 23.11.1938.
[56] Gülensoy, *a.g.m*., s.45.
[57] Güner, *a.g.e.*, s.70.
[58] Tan, Akşam, Ulus, Cumhuriyet 23.11.1938.
[59] Tan 23.11.1938.
[60] Tan, Akşam, Ulus, Cumhuriyet 22.11.1938.

politika anlayışında bir değişiklik olmayacağını özellikle vurgulaması dikkat çekicidir. İnönü'nün böyle bir yaklaşım sergilemesi, Atatürk sonrası yeni dönemde ve dünyanın hızla yeni bir savaşa doğru sürüklendiği bu yıllarda, Türkiye'nin takınacağı tutumun ne olduğunun dünyaya bildirilmesi ve bu konuda dünyaya güven verilmesi olarak değerlendirilebilir.

CHP Genel Sekreteri Refik Saydam'da yayınladığı bir beyanname ile Atatürk'e Ankara'da düzenlenen törenden sonra, tören sırasında görev alan parti teşkilatı ve Halkevi üyelerine teşekkür ederek, halkın ve parti teşkilatının Atatürk'e karşı göstermiş olduğu sevgi ve saygıdan övgüyle söz etmiştir.[61] Ayrıca birçok kurumdan da törende görevlendirilen ve takdire değer kişilerin isimlerinin bildirilmesi istenmiştir. Verilen cevaplarda, kurumların bazıları isim belirtirken, bazıları bu isimlerin tespitinin mümkün olmadığını, bazıları ise tören sırasında herkesin büyük bir çabayla çalıştığını ve böyle bir seçimin yapılamayacağını bildirmişlerdir.[62] Bunun dışında, Hükümet birçok kişi tarafından bir temenni olarak dile getirilen Atatürk'ün ölümü nedeniyle bu günün anısına bir pul çıkarılması işini de gündemine almış ve bu günün anısına pul çıkarılması kararı vermiştir.[63] Hükümetin tören sonrası yapmış olduğu bu girişim, törenin yürütülmesinden ve sonuçlarından duyduğu memnuniyetin bir sonucu; cenaze töreninin aksaklık olmadan, önceden hazırlanmış plan doğrultusunda yürütüldüğünün bir kanıtı olarak değerlendirilebilir.

SONUÇ

Atatürk'ün ölümünden sonra yaşananlar, Türk milleti ile onun arasındaki ilişkinin boyutlarını göstermesi bakımından oldukça önemli ve anlamlıdır. Türk milletinin törenler sırasında sergilediği tavırlar, Atatürk'ün toplum tarafından nasıl benimsendiğinin ve algılandığının tespiti bakımından önemli olmuştur. Bunlar arasında en dikkat çekici olanı kuşkusuz halkın cenazeye katılımı için hiçbir özel düzenlenmenin yapılmamasına karşın, halkın kendiliğinden, izdiham yaratıp, ölümlere neden olabilecek bir yoğunlukta cenaze törenine katılmış olmasıdır.

Atatürk'e düzenlenen tören sırasında diğer dikkate değer bir durumda, törene dünyada gösterilen ilgi olmuştur. Bu olay, Atatürk Türkiye'sinin dünyadaki saygınlığının derecesini göstermesi açısından oldukça anlamlıdır.

Törenler sırasında yapılan konuşmalarda, Atatürk'ün 1927 yılında söylediği Nutuk'unun sonunda yer alan Gençliğe Hitabe'nin neredeyse tüm konuşmalar üzerinde etkili olduğu görülmüştür. Bunun dışında gençlerin

[61] BCA 490 01 4 19 18 / 23.11.1938.
[62] BCA 030 10 1 4 13 / 21.12.1938.
[63] BCA 030 18 01 02 85 115 20 / 18.11.1938.

toplantı ve törenlerde aktif bir rol üstlenmiş olması da ayrıca dikkat çekicidir. Bunun dışında yapılan konuşmalarda, Atatürk'ün ölümünden sonra, geleceğe yönelik bir endişenin ya da bir umutsuzluğun olmadığı, aksine geleceğe güvenle bakıldığı da tespit edilmiştir. Dolayısıyla Atatürk'ün ölümünden kaynaklanan üzüntünün, devletin sürekliliğine yönelik bir kuşkuya ya da bir rejim bunalımının yaşanması gibi kaygılara dönüşmediği söylenebilir.

Basında yer alan yazı ve yapılan yorumlarda, İnönü'ye yönelik olarak yapılan bağlılık bildirilerinin yayınlanması ve güven duygularının belirtilmesi de dikkat çeken konular arasında sayılabilir. Benzer yaklaşımlar, Atatürk için düzenlenen törenlerde de sergilenmiş, İnönü'den büyük bir saygıyla ve güvenle söz edilmiştir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Atatürk'ün Cenaze Fotoğrafları, Milli Kütüphane Atatürk Arşivi.

BCA 030 18 01 02 85 98 11 / 15.11.1938.

BCA 030 18 01 02 85 115 20 / 18.11.1938.

BCA 490 01 4 19 18 / 23.11.1938.

BCA 090 18 01 02 85 99 10 / 28.11.1938.

BCA 030 10 1 4 13 / 21.12.1938.

Gazeteler

Akşam

Cumhuriyet

Tan

Ulus

Ansiklopediler

Cumhuriyet Ansiklopedisi, Yapı Kredi Yay., C.I, 4. basım, İstanbul, 2003.

Hatıratlar

Arar, İsmail, *Son Günlerinde Atatürk*, Dr. Asım Arar'ın Hatıraları, İstanbul, 1958.

Atatürk'ün Uşağı Cemal Granda Anlatıyor, Ankara, 2007.

Atatürk'ün Yanı Başında Çankaya Köşkü Kütüphanecisi Nuri Ulusu'nun Hatıraları, Der.: Mustafa Kemal Ulusu, İstanbul, 2008.

Hüsrev Gerede'nin Anıları, Yay. Haz.: Sami Önal, 3. baskı, İstanbul, 2002.

Kutay, Cemal, *Atatürk'ün Son Günleri*, İstanbul, 1981.

Sevük, İsmail Habib, *Atatürk'le Beraber*, Haz.: Lütfü Tınç, İstanbul, 2008.

Sevengil, R.A., "*Atatürk'ün Cenaze Törenine Ait Hatıralar*", İnkılap Gençliği Dergisi, Yıl: 1, C. I, Sa.: 5, 10 Kasım 1952.

Kitaplar

Atay, Falih Rıfkı, *Atatürk'ün Bana Anlattıkları*, İstanbul, 1998.

Bayrak, Orhan, *Büyük Nutuk'ta Kim Kimdir?*, İstanbul, 2004.

Belgelerle Atatürk, T.C. Milli Savunma Bak. Yay., Ankara, 1999.

Borak, Sadi, *Atatürk'ün Özel Mektupları*, 4. Basım, İstanbul, 1998.

Büyük Yasımız Atatürk Cenaze Merasimi Albümü Hemşeri'nin Özel Sayısı, No: 1, 2. baskı, İstanbul, 1938.

Kinross, Lord, *Atatürk*, 12. basım, İstanbul, 1994.

Sperco, Willy, *Mustafa Kemal Atatürk 1881-1938*, Çev.: Zeki Çelikkol, Ankara, 2001.

Şimşir, Bilal, *Atatürk'ün Hastalığı*, Ankara, 1989.

Turan, Şerafettin, *Mustafa Kemal Atatürk*, Ankara, 2004.

Ünaydın, Ruşen Eşref, *Atatürk'ün Hastalığı*, Ankara, 1959.

Makaleler

Esin, Seyfullah, "*Atatürk'ün Cenaze Merasimine Dair Hatıralar*", Türk Kültürü, Sa.: 157, C. XIV, Kasım 1975,

Gülensoy, Tuncer, "*Atatürk İçin Yapılan Cenaze Töreni*", Türk Kültürü, Sa.: 121, Kasım 1972.

Güler, Ali, "*Atatürk'ün Ölümü, Cenaze Töreni Ve Defin İşlemi*", Silâhlı Kuvvetler Dergisi, Yıl: 119, sa.: 366, Ankara, 2000.

Metel, Raşit, "*Atatürk'ün Ardından*", Deniz Kuvvetleri Dergisi, C.: 97, Sa.: 514, Temmuz 1981.

Ek

Atatürk'ün Ankara'daki cenaze törenine ait fotoğraflar. Bunlar, Büyük Yasımız Atatürk Cenaze Merasimi Albümü Hemşeri'nin Özel Sayısı'ndan ve Milli Kütüphane Atatürk Arşivi'nden alınmıştır.

